

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۹، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۵، صفحات ۱-۲۴

سطح‌بندی درجه توسعه‌یافتگی دهستان‌های استان گلستان علی‌رضا محمدی، وکیل حیدری ساریان، الهه پیشگر، و فاطمه محمدی*

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۴/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۱/۲۳

چکیده

گلستان از استان‌هایی است که با ۴۹ درصد جمعیت روستانشین، جزو استان‌های محروم معرفی شده و همین مسئله، شناخت سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها برای انجام اقدامات برنامه‌ریزی را ضروری ساخته است. از این‌رو، هدف پژوهش حاضر بررسی، شناخت و معرفی سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌های این استان بود. بدین منظور، از روش تاپسیس (TOPSIS) برای پردازش، تحلیل و سطح‌بندی درجه توسعه‌یافتگی دهستان‌ها بر مبنای ۴۱ شاخص و همچنین، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و استخراج نقشه‌ها، از مدل فرایند شبکه‌ای تحلیل (ANP) برای وزن‌دهی و از نرم‌افزار Arc GIS 10.3 استفاده شد. یافته‌ها نشان داد که حدود پنجاه درصد از دهستان‌های استان گلستان، به ترتیب، از نظر شاخص‌های بخش آموزش، ارتباطات، خدمات، بهداشت و درمان، و اشتغال محروم‌اند؛ همچنین، تفاوت زیادی بین سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها از نظر شاخص‌های

* به ترتیب، نویسنده مسئول و استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، گروه جغرافیا، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل (a.mohammadi@uma.ac.ir)؛ دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، گروه جغرافیا، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل؛ کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه تهران؛ و کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل.

بررسی شده وجود دارد و در نتیجه، دهستان‌های استان گلستان، در مجموع شاخص‌ها، توسعه‌نیافته محسوب می‌شوند. در پایان، بر پایه یافته‌های پژوهش، پیشنهادهایی برای محرومیت‌زدایی از دهستان‌ها ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: توسعه‌یافتگی، دهستان، مدل تاپسیس (TOPSIS)، روش فرایند شبکه‌ای تحلیل (ANP)، گلستان (استان).

مقدمه

با اتمام جنگ جهانی دوم، «توسعه» به مفهوم رشد و رفاه اقتصادی و مقایسه کشورهای از منظر توسعه‌یافتگی وارد ادبیات جهانی شد (مطیعی لنگروری، ۱۳۸۶: ۴۳)، که نتیجه آن طرح نظریاتی تأثیرگذار بر سیاست‌گذاری کشورها بود. با این همه، برای دوسوم جمعیت جهان، توسعه حتی در شکل کمی آن، آرزویی بیش نبود (زاکس، ۱۳۷۷: ۲۰). در کنار مفهوم عمومی توسعه، توسعه ناحیه‌ای مفهومی فراگیر از افزایش توانایی ساکنان مناطق در بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی آن بوده (UNDP, 1994: 13؛ صرافی، ۱۳۷۷: ۴۰) که تا حد زیادی، از طریق پیوندهای فضایی و بخشی روستا-شهری، قابل تبیین و تحلیل است. واقعیت این است که جهان امروز رفتار نابرابری شدید برآمده از الگوی توزیع قدرت و ثروت در درون و بین مناطق است (زاهدی، ۱۳۸۶: ۱۵) که در شکل عدم تعادل‌های منطقه‌ای ظهور می‌یابد (Sidaway and Simon, 1990). این عدم تعادل‌ها مسائل و مشکلات را از روستاها به شهرها و برعکس، از شهرها به روستاها منتقل می‌کند (جمعه‌پور، ۱۳۸۷: ۲۸) و یا به‌زعم جان‌رنای شورت^(۱)، مسئله بزرگ‌سری و عدم تعادل‌های جمعیتی را پدید می‌آورد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۴). طی دو دهه اخیر، همراه با شتاب روند جهانی شدن، مسائل و نابرابری‌های منطقه‌ای در درون و بین کشورها پیچیده‌تر و در مواردی، شدیدتر شده است (Dimitriou and Thompson, 2007: 15-16). در تبیین این مسئله، می‌توان به ضعف و یا آشفتگی و ناکارآمدی سیاست‌ها و برنامه‌های منطقه‌ای و

عدم شناخت و درک درست مسئله برای برنامه‌ریزی اشاره کرد. تداوم این مسئله می‌تواند پیامدهایی زیانبار برای کشورهای در حال توسعه به همراه داشته باشد (قنبری، ۱۳۹۲: ۷۹). در تبیین نابرابری‌های درون و بین‌منطقه‌ای در کشورها، نظریه‌های گوناگون وجود دارد. عده‌ای از پژوهشگران میزان صنعتی شدن و نیز اقتصاد سیاسی فضا (شکویی، ۱۳۷۴: ۱۷) را در توازن یا عدم توازن در توسعه‌یافتگی مؤثر می‌دانند و همچنین بر نقش سیاست‌های دولت در مناطق و کارآمدی و یا ناکارآمدی دولت‌ها در مدیریت سرزمینی و اقتصادی تأکید می‌کنند (lee, 2000؛ شکویی، ۱۳۷۴؛ متوسلی، ۱۳۸۲؛ قره‌باغیان، ۱۳۷۵؛ امینی، ۱۳۶۷؛ قنبری، ۱۳۹۲). برخی دیگر از پژوهشگران و صاحب‌نظران نیز بر نقش دین و مذهب و خط‌مشی آن در برابر اقتصاد و توسعه در جامعه تأکید دارند (فروغی، ۱۳۶۷؛ نراقی، ۱۳۷۰؛ سریع‌القلم، ۱۳۷۲). همچنین، برخی دیگر از پژوهشگران استعمار (اورس، ۱۳۶۲؛ ساعی، ۱۳۸۵؛ فرانک، ۱۳۵۷؛ گیلبرت و گاگلر، ۱۳۷۵؛ دراکاکیس اسمیت، ۱۳۷۷) و عده‌ای دیگر بر فرایند جهانی‌سازی (Harvey, 1989؛ Knox, 1996؛ Wade, 2004؛ Dollar, 2007؛ Castells, 1996؛ پیران، ۱۳۷۳) در روند توسعه یا عقب‌ماندگی نواحی، شهرها و روستاها به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه تأکید می‌کنند. عدم تعادل‌های منطقه‌ای در ایران، با وجود پیشینه هفت دهه سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای، همچنان پابرجاست و برنامه‌های توسعه کشور نتوانسته است به‌طور کامل، این مسئله را از بین برد. مطابق آخرین برآوردهای انجام‌شده، تا سال ۲۰۱۴ ایران از نظر مجموع شاخص‌های توسعه در بخش‌های بهداشت، آموزش، زیرساخت، اقتصاد و تجارت و نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی در بین ۱۸۷ کشور بررسی‌شده در جهان، رتبه ۷۵ را داشته است (UNDP, 2015: 159).

تجارب و اقدامات توسعه نشان می‌دهند که ریشه عدم تعادل‌های منطقه‌ای در نبود نگاه جامع به روابط بین سکونتگاه‌های شهری و روستایی است و به‌ویژه اینکه می‌توان با توسعه یکپارچه‌نگر تا حدی از این مسئله کاست (حیدری ساریان، ۱۳۹۱: ۷۷، به نقل از: رکن‌الدین

افتخاری و همکاران، ۱۳۸۸: ۸۹). همچنین، راهکارهای عملیاتی توسعه از طریق شناخت و تبیین وضع موجود مناطق معنا می‌یابد (طاهرخانی، ۱۳۸۶: ۶۱). از این‌رو، تحلیل و نیز تقویت پیوندهای شهری- روستایی یکی از راهبردهای تعادل‌بخشی در توسعه منطقه‌ای است (سعیدی، ۱۳۹۰: ۸۷ و ۱۲۳).

اگر بپذیریم که «توسعه روستایی» محرومیت‌زدایی از سطح نواحی و تقویت زیرساخت‌های پایه همانند شبکه حمل‌ونقل و ارتباطات بین سکونتگاه‌هاست و به‌زعم تودارو، نبود پیوندهای مناسب موجب تشدید عدم توازن‌های ناحیه‌ای و گسیل جمعیت و منابع به سمت قطب‌ها و مراکز منطقه‌ای می‌شود (لینچ، ۱۳۸۶: ۲۰۰ و ۲۱۱)، تحقق توسعه متوازن و نیز کاهش نابرابری در توزیع فرصت‌های توسعه نیز نیازمند برنامه‌ریزی بلندمدت است. برنامه‌ریزی نیز به‌نوبه خود نیازمند شناخت درست وضعیت موجود مناطق از نظر شاخص‌های توسعه است.

در زمینه توسعه‌یافتگی در سطح مناطق، روستاها و دهستان‌های ایران پیشنهادی قوی وجود دارد که در پی، به‌دلیل محدودیت و نتایج مشابه، تنها به برخی از پژوهش‌های مستقیماً مرتبط به موضوع اشاره می‌شود.

کلاتری و همکاران (۱۳۸۲)، در پژوهش خود، بدین نتیجه رسیدند که فقدان سیاست جامع توسعه روستایی از عوامل اصلی بازماندگی نواحی از توسعه متوازن و یکپارچه بوده است. همچنین، بر اساس نتایج پژوهش خاکپور (۱۳۸۵)، دو دهستان از هشت دهستان شهرستان شیروان توسعه‌یافته‌ترند. تقوایی و همکاران (۱۳۹۰) نیز در بررسی توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان میاندوآب بدین نتیجه رسیدند که تنها یک دهستان از مجموع یازده دهستان این شهرستان توسعه‌یافته محسوب می‌شود. بر اساس نتایج پژوهش قائد رحمتی و همکاران (۱۳۹۱)، به‌رغم کاهش نسبی عدم تعادل‌های ناحیه‌ای، هنوز دهستان‌ها با مسائل ناشی از نابرابری مواجه‌اند. یادآور (۱۳۹۲) نیز در پژوهش خود، چنین نتیجه گرفت که در

سال ۱۳۹۲، از بین ۱۴۱ دهستان در آذربایجان شرقی، تنها پنج دهستان را می‌توان از نظر شاخص‌های توسعه، توسعه‌یافته تلقی کرد. همچنین، تقوایی و همکاران (۱۳۹۳)، در پژوهشی مشابه، این‌گونه نتیجه گرفتند که تنها یک دهستان از ۴۶ دهستان استان زنجان توسعه‌یافته محسوب می‌شود.

استریتر و هیوز (Strieter and Hughes, 2009) حمایت از کشاورزان محلی مانند ایجاد بازارهای خرده‌فروشی برای تولیدات کشاورزان، برگزاری کلاس‌های آموزشی به‌منظور افزایش مهارت کشاورزان در زمینه نیازهای خود، و برقراری ارتباط با مراکز تحقیقاتی را باعث توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی می‌داند. ژیاچینگ و جونجی (Xiajing and Junjie, 2011) نیز در بررسی توسعه‌یافتگی شهری و روستایی در بین نواحی استان ژجیانگ در چین با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری و مدل تاپسیس^(۲)، بدین نتیجه رسیدند که در بین سکونتگاه‌های این استان، به‌ویژه بین نواحی شهری و روستایی، نابرابری‌های شدید وجود دارد و باید دولت منطقه‌ای برنامه‌ای برای خروج از این نابرابری بین منطقه‌ای تدوین کند. الحسن (Al-Hassan, 2007) به بررسی نابرابری‌های منطقه‌ای در کشور غنا در دوره ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۰ پرداخت و چنین نتیجه گرفت که رشد اقتصادی طی دوره یادشده منجر به کاهش فقر عمومی در کشور شده، اما از آنجا که این رشد عمدتاً ناشی از صادرات کشاورزی بوده، شکاف توسعه مناطق شمالی که توان رقابت در عرصه کشاورزی را نداشتند، با مناطق جنوبی بیشتر شده است. هوک و همکاران (Krimi et al., 2010)، در بررسی توسعه‌یافتگی و میزان نابرابری‌های بین منطقه‌ای، شهری و روستایی در مالزی با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره از جمله تاپسیس، بدین نتیجه رسیدند که بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۵، از نظر شاخص‌های توسعه‌یافتگی شهری و روستایی، همچنان بین مناطق مختلف مالزی عدم تعادل وجود داشته است. پولدنیکووا (Poledníková, 2014a)، در بررسی تفاوت‌های بین منطقه‌ای شاخص‌های توسعه‌یافتگی در بین کشورهای اروپای مرکزی با

استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره مانند تاپسیس، این‌گونه نتیجه گرفت که در سال ۲۰۱۰، در کشورهای اروپای مرکزی مانند چک و مجارستان، از نظر شاخص‌های توسعه‌یافتگی، همچنان نابرابری‌هایی وجود داشته است. همچنین، در پژوهش دیگری در ارتباط با نابرابری‌های درون‌منطقه‌ای، پولدنیکووا (Poledníková, 2014b)، در بررسی برخی از کشورهای اتحادیه اروپا با استفاده از روش‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره مانند تاپسیس و تحلیل حساسیت، نشان داد که در بین و درون کشورهای اتحادیه اروپا از نظر شاخص‌های توسعه شهری و روستایی، نابرابری وجود دارد و این نابرابری در برخی مناطق ملموس‌تر است.

استان گلستان از استان‌هایی است که در سال ۱۳۹۰ با رقم ۴۹ درصد روستانشینی (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۱)، طی دهه‌های گذشته، با عدم توازن و تعادل در توسعه‌یافتگی درون‌منطقه‌ای مواجه بوده است که در تبیین آن، می‌توان به فقدان برنامه‌ریزی مطلوب منطقه‌ای اشاره کرد (قدیری معصوم و حبیبی، ۱۳۸۳). بر این اساس، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ بدین پرسش‌هاست:

۱- وضعیت دهستان‌های استان گلستان از نظر شاخص‌های توسعه چگونه است؟

۲- بین دهستان‌های استان گلستان از نظر شاخص‌های توسعه در بخش‌های مورد بررسی چه تفاوتی وجود دارد؟

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر در سال ۱۳۹۳ و بر مبنای آمار سرشماری‌های عمومی کشور تا سال ۱۳۹۲ و برخی از دیگر منابع قابل دسترس تهیه شده و از نظر روش‌شناسی، از نوع توصیفی-تحلیلی و از نظر رویکرد، نظری و کاربردی است. در پژوهش حاضر، ابتدا از طریق روش‌های اسنادی، مفاهیم نظری پژوهش تهیه شده و سپس، با استفاده از داده‌های آماری استانی، سالنامه‌های آماری استان گلستان و گزارش‌های برخی از نهادهای استانی از جمله

نهادهای اجرایی، نماگرهای پژوهش استخراج شده‌اند. در ادامه، ابتدا داده‌ها شاخص‌سازی شده و با استفاده از روش فرایند شبکه‌ای تحلیل^(۳)، وزن شاخص‌ها در نرم‌افزار Excel مشخص شده‌اند؛ و سپس، با استفاده از روش تاپسیس (TOPSIS)، که یک روش رتبه‌بندی چندمعیاره است، دهستان‌ها از نظر شاخص‌های توسعه رتبه‌بندی شده‌اند. آنگاه خروجی رتبه‌بندی‌ها در نرم‌افزار Arc GIS 10.3 تبدیل به نقشه شده و در نهایت، مبنای تحلیل و نتیجه‌گیری قرار گرفته‌اند. نماگرهای مورد بررسی در پژوهش حاضر شامل ۴۱ نماگر، در پنج مؤلفه شامل خدمات زیربنایی و روبنایی، اشتغال، بهداشت و درمان، فرهنگ و آموزش، و ارتباطات دسته‌بندی شده‌اند (جدول ۱).

جدول ۱- معرفی مؤلفه‌ها و نماگرهای توسعه

ارتباطات	فرهنگ و آموزش	بهداشت و درمان	خدمات زیربنایی و روبنایی	اشتغال
درصد آبیادی‌های دارای دفاتر مخابرات؛ درصد آبیادی‌های دارای دفاتر پست؛ درصد آبیادی‌های دارای راه آهن؛ درصد آبیادی‌های دارای توان دسترسی به روزنامه؛ درصد آبیادی‌های دارای صندوق پست	درصد آبیادی‌های دارای مدارس متوسطه؛ درصد آبیادی‌های دارای مدارس راهنمایی؛ درصد آبیادی‌های دارای مدارس ابتدایی؛ درصد آبیادی‌های دارای کتابخانه؛ درصد آبیادی‌های دارای مسجد؛ درصد آبیادی‌های دارای مهد کودک؛ درصد آبیادی‌های مردان؛ درصد آبیادی‌های زنان؛ درصد کل باسوادان	درصد آبیادی‌های دارای مرکز بهداشتی درمانی؛ درصد آبیادی‌های دارای خانه بهداشت؛ درصد آبیادی‌های دارای دندانپزشک؛ درصد آبیادی‌های دارای بهیار؛ درصد آبیادی‌های دارای بهورز؛ درصد آبیادی‌های دارای پزشک؛ درصد آبیادی‌های تصفیه‌خانه؛ تعداد داروخانه به ازای هر هزار نفر؛ مراکز رادیولوژی به ازای هر هزار نفر	درصد آبیادی‌های دارای آب لوله‌کشی؛ درصد آبیادی‌های دارای بانک؛ درصد آبیادی‌های دارای برق؛ درصد آبیادی‌های دارای جابگاه سوخت؛ درصد آبیادی‌های دارای خدمات حمل و دفع زباله؛ درصد آبیادی‌های دارای زمین ورزشی؛ درصد آبیادی‌های دارای مرکز خدمات کشاورزی؛ درصد آبیادی‌های دارای ناوگان حمل‌ونقل عمومی؛ درصد آبیادی‌های دارای پایگاه آتش‌نشانی؛ درصد آبیادی‌های دارای گاز؛ درصد آبیادی‌های دارای حمام عمومی	درصد شاغلان کشاورزی؛ درصد شاغلان صنعت؛ درصد شاغلان خدمات

مأخذ: تقوایی و رضایی، ۱۳۸۳؛ بیات، ۱۳۸۸؛ فائدرحمتی، ۱۳۹۱؛ کلانتری و همکاران، ۱۳۸۲؛ صفری و رباب و بیات، ۱۳۹۲؛ تقدیسی و همکاران، ۱۳۹۲؛ موسی‌پور میاندهی و استعلاجی، ۱۳۸۹؛ رضوانی و صحنه، ۱۳۸۳.

روش فرایند شبکه‌ای تحلیل (ANP)

یکی از پرکاربردترین روش‌های وزن‌دهی و رتبه‌بندی روش فرایند شبکه‌ای تحلیل (ANP) است که از سوی توماس ساعتی در سال ۱۹۹۶ طراحی شد. در ANP، ارتباط بین عناصر، معیارها، زیرمعیارها و گزینه‌ها و خوشه‌ها به صورت شبکه‌ای و چندسویه است. مراحل الگوریتم ANP بدین شرح است: ۱- تعیین موضوع و انتخاب گزینه‌های محتمل، ۲- تشکیل ساختار شبکه‌ای و خوشه‌ها و عناصر مرتبط، ۳- تعریف وابستگی‌های درونی و بیرونی خوشه‌ها، معیارها و عناصر، ۴- انجام مقایسه‌های زوجی و محاسبه بردار وزنی مقایسه‌ها، و ۵- تشکیل سوپرماتریس اولیه، بی‌وزن، وزن‌دار و سوپرماتریس حد منفی سه، انجام محاسبات رتبه‌بندی و انتخاب گزینه برتر با استفاده از معادله لین و همکاران برای انتخاب گزینه برتر (زبردست، ۱۳۸۹: ۸۰-۸۳):

$$Di = \sum_{j=1}^j W_j \times E_{ij}$$

مدل تاپسیس (TOPSIS)

مدل تاپسیس، ماتریس تصمیم‌گیری را ارزیابی می‌کند که دارای M گزینه و N نماگر است.

گام ۱) تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس M گزینه و N نماگر:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

گام ۲) تشکیل ماتریس استاندارد داده‌ها و نرمالیزه کردن داده‌ها:

$$r_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{k=1}^m a_{kj}^2}}$$

گام ۳) تعیین وزن نماگرها با استفاده از روش آنتروپی، که این روش به‌طور کلی به‌شرح زیر است:

$$P_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}}$$

و محاسبه مقدار E با استفاده از رابطه زیر:

$$E = -k \sum_{i=1}^n [p_i \times \ln p_i]$$

که در آن، مقدار k از طریق $k = \frac{1}{n}$ محاسبه می‌شود و n تعداد گزینه‌هاست. با منفی کردن k، مقدار -k محاسبه می‌شود. در ادامه، عدم اطمینان یا درجه انحراف (dj) از اطلاعات محاسبه می‌شود، که بیان می‌کند معیار لازم چه میزان از اطلاعات مفید را برای تصمیم‌گیری در اختیار تصمیم‌گیرنده قرار می‌دهد. هر چه مقادیر اندازه‌گیری‌شده معیارها به یکدیگر نزدیک‌تر باشند، نشان‌دهنده آن است که گزینه‌های رقیب از نظر آن معیار با یکدیگر چندان تفاوت ندارند. از این‌رو، باید نقش آن نماگر در تصمیم‌گیری به همان اندازه کاهش یابد (پوراحمد و همکاران، ۱۳۹۴: ۵). سپس، وزن‌ها را از طریق رابطه زیر محاسبه می‌کنیم:

$$d_j = 1 - E_j$$

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}$$

گام ۴) تشکیل ماتریس نرمال‌شده وزن‌دار:

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & w_2 r_{12} & w_n r_{1n} \\ w_1 r_{21} & w_2 r_{22} & w_n r_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & w_2 r_{m2} & w_n r_{mn} \end{bmatrix}$$

گام ۵) تعیین فاصله آمین آلترناتیو از آلترناتیو ایده‌آل (بالاترین عملکرد هر نماگر)، که با علامت A^+ نشان داده می‌شود:

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J), (\min v_{ij} | j \in J')\}$$

$$A^+ = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\}$$

در ادامه، به تعیین فاصله آمین آلترناتیو حداقل (پایین‌ترین عملکرد هر نماگر) می‌پردازیم، که آن را با A^- نشان می‌دهند:

$$A^- = \{(\min v_{ij} | j \in J), (\max v_{ij} | j \in J')\}$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\}$$

گام ۶) تعیین معیار فاصله‌ای برای گزینه ایده‌آل (s_i^+) و گزینه حداقل (s_i^-)

$$(s_i^-) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij}^- - v_j^-)^2}$$

$$(s_i^+) = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij}^+ - v_j^+)^2}$$

گام ۷) تعیین ضریبی که برابر است با فاصله آلترناتیو حداقل (s_i^-) تقسیم بر مجموع فاصله آلترناتیو حداقل (s_i^-) و فاصله آلترناتیو ایده‌آل (s_i^+) ، که آن را با (c_i^+) نشان می‌دهند:

$$c_i^+ = \frac{s_i^-}{s_i^- + s_i^+}$$

گام ۸) رتبه‌بندی آلترناتیوها بر اساس مقدار (c_i^+) ، که این میزان بین صفر و یک در نوسان است.

اگر این مقدار برابر با یک باشد، نشانگر بالاترین رتبه و اگر برابر با صفر باشد، نشانگر کمترین رتبه است (بشیری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۹-۱۸۱).

قلمرو پژوهش

استان گلستان در محدوده جغرافیایی ۵۴ درجه تا ۵۶ درجه طول شرقی و ۳۶/۳۰ تا ۳۸/۱۵ درجه عرض شمالی و در بین استان‌های مازندران، سمنان و خراسان شمالی قرار دارد. گلستان با کشور ترکمنستان نیز همجوار و دارای ۳۴۸ کیلومتر مرز خاکی و ۹۰ کیلومتر مرز آبی با این کشور است. استان گلستان دارای سیزده شهرستان است. البته محدوده پژوهش حاضر شصت دهستان این استان است.

نتایج و بحث

تعداد ۴۱ شاخص در پنج مؤلفه آموزش، اشتغال، بهداشت و درمان، ارتباطات، و خدمات زیربنایی و روبنایی، در شصت دهستان استان گلستان با استفاده از مدل تاپسیس بررسی شد. بر این اساس، نتایج پژوهش در بخش‌های مختلف در پی آمده است.

مؤلفه آموزش

نتایج محاسبات نشان می‌دهد که حدود ۲۹ دهستان معادل ۴۸/۳۰ درصد از کل دهستان‌های استان گلستان در شاخص‌های بخش آموزشی محروم محسوب می‌شوند؛ برای نمونه، تنها دهستان فندرسک شمالی توسعه‌یافته به‌شمار می‌رود و سایر دهستان‌ها در وضعیت نیمه‌توسعه‌یافته، کمتر توسعه‌یافته و محروم قرار دارند (جدول ۲). بر اساس آمارهای مرکز آمار ایران (۱۳۹۱)، کمبود تعداد و سرانه فضاهای آموزشی به‌ویژه در مقاطع متوسطه و نیز کمبود خدمات کتابخانه‌ای به نسبت جمعیت این دهستان‌ها از دلایل قرارگیری اغلب دهستان‌ها در گروه محروم به‌شمار می‌رود.

جدول ۲- وضعیت دهستان‌های استان گلستان در بخش آموزشی

توسعه یافته	نیمه توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	محروم
فندرسک شمالی	قزل‌آلان، چهل‌چای، شلمی، قلعه‌میران، دلدند، قرق و آق سو، عرب‌داغ، پالیزان، چهارکوه و استرآباد	خرمارود جنوبی، قره‌سوشرقی، مزعه‌شمالی، فندرسک جنوبی، شیرنگ، زاوکوه، مراوه‌تپه، نظام‌آباد، کنگور، انجیرآباد، سدن‌رستاق غربی، آق‌آلتین، جعفرپای شرقی، سلطانعلی، قلعه‌قافه، اترک، روشن‌آباد، قراولان، کتول، تیلکوه‌گرو، بنفشه‌تپه، انزان غربی، کرند، نفتلیجه، سدن‌رستاق شرقی، فجر، زرین‌گل، فراغی، سرگل، آق‌آباد، چشمه‌ساران، لیوان، استرآباد شمالی، جعفرپای جنوبی، انزان شرقی، شیخ‌موسی، خرمارود جنوبی، باغلی‌ماراما، گلستان	بنقاق، جعفرپای غربی، تمران، گرگان‌بوی، مزعه جنوبی، گلی‌داغ، استرآباد جنوبی، قره‌سو غربی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مؤلفه اشتغال

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌های آماری سال ۱۳۹۰، نزدیک به ۸۱ درصد از دهستان‌های استان گلستان از نظر شاخص‌های اشتغال کمتر توسعه یافته و محروم محسوب می‌شوند (جدول ۳). بر اساس آمار سال ۱۳۹۰، استان گلستان با حدود شش درصد نرخ بیکاری یکی از استان‌های با نرخ پایین بیکاری بود؛ البته هر سال، آمار ارائه شده دستخوش تغییر شده است و نمی‌توان حتی به آمار مرکز آمار ایران نیز اعتماد کافی را داشت. با این همه، نرخ اشتغال در مراکز شهری این استان تا سال ۱۳۹۰ بیش از مراکز روستایی آن بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۱). در تحلیل این مسئله، می‌توان به یک مسئله ریشه‌ای یعنی، ناهماهنگی بین ازدیاد جمعیت فعال و فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی و نیز توزیع نامتعادل فرصت‌های اشتغال بین مراکز شهری و روستایی اشاره کرد.

جدول ۳- وضعیت دهستان‌های استان گلستان در بخش اشتغال

توسعه یافته	نیمه توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	محروم
دلند، چشمه‌ساران، جعفرپای شرقی، آق‌آلتین، سوغربی، فجر، خرمارود جنوبی، قره زاوکوه، پالیزان، شیخ‌موسی، فندرسک جنوبی، ینقاق جعفرپای غربی، نفتلیجه، انجیرآب، سدن رستاق شرقی، قلعه‌میران، عرب‌داغ، تمران، و گلستان	آق‌سو و مراوه‌تپه	بیاغلی مارامسا، انزان غربی، نظام‌آباد، شلمی، نیلکوه، قزل‌آلان، استرآباد جنوبی، قراولان، فندرسک شمالی	سدن رستاق غربی، استرآباد، چهارکوه، مزرعه جنوبی، خرمارود شمالی، لیوان، سلطانعلی، بنفشه‌تپه، کرنند، کتول، استرآباد شمالی، قره‌سوش شرقی، روشن‌آباد، انزان شرقی، جعفرپای جنوبی، سرگل، زرین‌گل، آق‌آباد، اترک، فراغی، شیرنگ، قرق، چهل‌چای، قلعه‌قافه، کنگور، گرو، گرگان‌بوی، مزرعه شمالی، گلی‌داغ

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مؤلفه بهداشتی و درمانی

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها، تنها ۱۸/۳۱ درصد از دهستان‌های استان گلستان (یازده دهستان) به نسبت سایر دهستان‌ها توسعه‌یافته محسوب می‌شوند. اما در این مؤلفه نیز ۶۶/۶۶ درصد از دهستان‌های استان (چهل دهستان) کمتر توسعه‌یافته تا محروم به‌شمار می‌روند (جدول ۴). از آنجا که آمار خام موجود کیفیت را نمی‌سنجد و در آن، بیشتر کمیت مد نظر است، با تکیه بر همین آمار، می‌توان از دلایل مهم محرومیت دهستان‌های استان گلستان به کمبود پزشک متخصص در روستاها، نبود داروخانه‌ها و دسترسی محدود به مراکز مناسب درمانی که البته قابل دسترس برای همه روستاها باشد، اشاره کرد. از دوره‌های قبل از انقلاب تاکنون، دسترسی مداوم، پایدار و در استطاعت از مهم‌ترین مسائل روستاها

بوده و متأسفانه به‌رغم اقدامات چشمگیر بعد از انقلاب اسلامی، محرومیت دهستان‌ها و روستاها در بخش خدمات درمانی به‌طور کامل از بین نرفته است.

جدول ۴- وضعیت دهستان‌های استان گلستان در بخش بهداشتی - درمانی

توسعه یافته	نیمه توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	محروم
فندرسک شمالی،	فندرسک جنوبی،	گرو، نیلکوه، ینقاق،	کزند، انجیرآب، سدن رستاق غربی،
چهل‌چای، قزل‌آلان،	پالیزان، عرب‌داغ،	زرین‌گل، آق‌آباد،	باغلی‌ماراما، اترک، فجر، روشن‌آباد،
قلعه‌میهران،	مراوه‌تپه، کنگور،	انزان‌غربی، نظام‌آباد،	استرآباد شمالی، خرمارود شمالی، قراولان،
دلند، جعفری‌ای شرقی، شلمی،	چهارکوه، استرآباد،	جعفری‌ای جنوبی،	نفتلیجه، شیخ‌موسی، گلی‌داغ،
فرق، آق‌سو، سلطانعلی،	خرمارود جنوبی،	سرگل، گلستان،	سدن رستاق شرقی، چشمه‌ساران،
زاوکوه	قره‌سوشرقی	بنفشه‌تپه، فراغی،	مزرعه جنوبی، لیوان، استرآباد جنوبی،
		شیرنگ، کتول،	قره‌سوغربی
		انزان شرقی،	
		مزرعه شمالی،	
		گرگان‌بوی، تمران،	
		قلعه‌قافه،	
		جعفری‌ای غربی،	
		آق‌التین	

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مؤلفه ارتباطات

تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان می‌دهد که ۶۷/۷۴ درصد از دهستان‌های استان گلستان در مؤلفه ارتباطات توسعه‌نیافته و محروم محسوب می‌شوند (جدول ۵). البته از دهه‌های قبل، روستاهای زیادی در دهستان‌ها از مرکز مخابرات روستایی و تلفن خانگی برخوردار شده‌اند؛ با این همه، تعداد زیادی از این روستاها در سایر شاخص‌ها از جمله دسترسی به دفاتر پستی، روزنامه و به‌ویژه خدمات اینترنتی محروم به‌شمار می‌روند، به‌ویژه آنکه با

گسترش نیاز به استفاده از فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات و نقش آن در توسعه، عدم برخورداری از آن در عصر حاضر محرومیت تلقی می‌شود. متأسفانه به‌رغم ادعاها، در این زمینه، نهادهای مسئول اقدامات ملموس و کیفی انجام نداده‌اند.

جدول ۵- وضعیت دهستان‌های استان گلستان در بخش ارتباطات

توسعه یافته	نیمه توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	محروم
آق سـو،	جعفربای شرقی، دلند،	گلستان، سدن رستاق غربی،	قزل آلان، چهارکوه، شلمی، سرگل،
آق آباد،	قرق، باغلی ماراما، فجر،	استرآباد، گرگان بوی، زاوکوه،	نظام آباد، قره سوشرقی، چشمه ساران،
سلطانعلی	کنول، مراوه تپه،	چهل چای، مزرعه شمالی،	انزان غربی، جعفربای جنوبی، اترک،
	فندر سک جنوبی	استرآباد شمالی، روشن آباد،	سدن رستاق شرقی، گرو، گلی داغ، نفتلیجه،
کنگـسـور،	فندر سک شمالی،	جعفربای غربی، انزان شرقی، فراغی،	
خرمارود جنوبی، کرند،	استرآباد جنوبی، قراولان،	نیلکوه، عرب داغ، لیوان، بنفشه تپه،	
قلعه میران، پالیزان،	شیرنگ، تمران، ینقاسق،	قره سو غربی	
آق التین، انجیرآب	مزرعه جنوبی، زرین گل،		
	شیخ موسی، خرمارود شمالی،		
	قلعه قافه		

مأخذ: یافته‌های پژوهش

مؤلفه خدمات زیربنایی و روبنایی

بر اساس تجزیه و تحلیل داده‌ها، ۷۱/۶۶ درصد از مجموع دهستان‌های استان از نظر مؤلفه خدمات زیربنایی و روبنایی توسعه نیافته و محروم محسوب می‌شوند (جدول ۶). البته با توجه به تعداد زیاد روستاها، مهاجرت‌های روستایی، تخلیه جمعیتی و نیز بی‌ثباتی جمعیت روستاها، تلاش‌ها برای خدمات‌رسانی به آنها همواره با پیچیدگی همراه بوده است. در حال حاضر نیز راهبرد و رویکردی مشخص برای خدمات‌رسانی به روستاها وجود ندارد و توجهات عمدتاً معطوف به مراکز شهری است. از این‌رو، از دلایل محرومیت دهستان‌ها در

بخش خدمات می‌توان به تعدد مراکز روستایی و محدودیت‌های دولت در خدمات‌رسانی، تحرک جمعیت از روستاها به شهرها و نیز فقدان رویکرد مناسب در مدیریت سرزمینی اشاره کرد. اگر روستاها را عناصری از نظام ملی مدیریت سرزمینی فرض کنیم، برقراری تعادل بین شهرنشینی و روستانشینی ضروری خواهد بود. به‌طور روشن، می‌توان از دلایل فقدان برخی زیرساخت‌ها مانند تأمین آب آشامیدنی، راه، خدمات فرهنگی یا تأسیسات مناسب فقدان برنامه‌ریزی و مدیریت پایدار و بی‌ثباتی نظام برنامه‌ریزی فضایی (آمایش سرزمین) را یادآور شد.

جدول ۶- وضعیت دهستان‌های استان گلستان در بخش خدمات

توسعه یافته	نیمه توسعه یافته	کمتر توسعه یافته	محروم
آق‌آباد، آق‌سو، قرق، سلطانعلی، دلد	مراوه‌تپه، جعفری‌ای شرقی، خرمارود جنوبی، فجر، قلعه‌میران، کنگور، کتول، پالیزان، فندرسک جنوبی، فندرسک شمالی	آق‌التین، گلستان، چهل‌چای، انجیرآب، گرگان‌بوی، سدن رستاق غربی، زاوکوه، استرآباد، مزرعه‌شمالی، قزل‌آلان، استرآبادشمالی، روشن‌آباد، شلمی، تمران، استرآباد جنوبی، زرین‌گل، چهارکوه، ینقاق، شیرنگ، شیخ موسی، خرمارودشمالی، مزرعه جنوبی، قراولان	قلعه‌قافه، سرگل، قره‌سوشرقی، نظام‌آباد، اترک، گرو، چشمه‌ساران، جعفری‌ای جنوبی، انزان شرقی، عرب‌داغ، سدن رستاق شرقی، فراغی، انزان غربی، جعفری‌ای غربی، نیلکوه، نفتلیجه، بنفشه‌تپه، گلی‌داغ، لیوان، قره‌سوغربی

مأخذ: یافته‌های پژوهش

سطح‌بندی نهایی بخش‌ها

تجزیه و تحلیل کل مؤلفه‌ها و رتبه‌بندی آنها به روش تاپسیس نشان می‌دهد که هفت دهستان شامل دلد، چشمه‌ساران، فندرسک جنوبی، آق‌سو، گلستان، جعفری‌ای شرقی و ینقاق با مقدار ارزش بین ۰/۶۰ - ۰/۴۲ به نسبت سایر دهستان‌های استان توسعه یافته محسوب می‌شوند. پانزده درصد از دهستان‌های استان شامل سلطانعلی، آق‌آباد، فندرسک شمالی، قرق،

مراوه تپه، آق‌آلتین، خرمارود جنوبی، قلعه میران و دهستان چهل چای نیمه توسعه یافته و ۲۳/۳۳ درصد (چهارده دهستان) نیز کمتر توسعه یافته به شمار می‌روند؛ و سایر دهستان‌ها که پنجاه درصد از دهستان‌های استان (سی دهستان) را تشکیل می‌دهند، محروم محسوب می‌شوند. جدول ۷ نتایج نهایی سطح‌بندی دهستان‌های استان گلستان بر مبنای آخرین آمار قابل دسترس را نشان می‌دهد.

جدول ۷- رتبه‌بندی نهایی سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌های استان گلستان در شاخص‌های توسعه

نام دهستان	Ci	نام دهستان	Ci	نام دهستان	Ci	نام دهستان	Ci
۱. دلند	۰/۶۰	۱۶. قره‌سوشرفی	۰/۲۱	۳۱. چهل چای	۰/۳۱	۴۶. سدن رستاق شرقی	۰/۱۸
۲. چشمه‌ساران	۰/۵۱	۱۷. نفتلیجه	۰/۲۱	۳۲. فجر	۰/۳۰	۴۷. بنفشه تپه	۰/۱۸
۳. فندرسک جنوبی	۰/۵۰	۱۸. گرگان‌بوی	۰/۲۱	۳۳. باغلی ماراما	۰/۲۹	۴۸. عرب داغ	۰/۱۸
۴. آق‌سو	۰/۴۶	۱۹. انزان غربی	۰/۲۱	۳۴. کتول	۰/۲۹	۴۹. انزان شرقی	۰/۱۸
۵. گلستان	۰/۴۵	۲۰. زرین گل	۰/۲۰	۳۵. کنگور	۰/۲۸	۵۰. گرو	۰/۱۸
۶. جعفریای شرقی	۰/۴۴	۲۱. قراولان	۰/۲۰	۳۶. پالیزان	۰/۲۷	۵۱. فراغی	۰/۱۷
۷. ینقاق	۰/۴۲	۲۲. استرآباد شمالی	۰/۲۰	۳۷. استرآباد	۰/۲۷	۵۲. قلعه قافه	۰/۱۷
۸. سلطانعلی	۰/۳۹	۲۳. روشن‌آباد	۰/۲۰	۳۸. کرند	۰/۲۶	۵۳. قره‌سو غربی	۰/۱۶
۹. آق‌آباد	۰/۳۷	۲۴. استرآباد جنوبی	۰/۲۰	۳۹. قول‌آلان	۰/۲۶	۵۴. اترک	۰/۱۶
۱۰. فندرسک شمالی	۰/۳۷	۲۵. مزرعه شمالی	۰/۱۹	۴۰. انجیرآب	۰/۲۶	۵۵. لیوان	۰/۱۵
۱۱. قرق	۰/۳۶	۲۶. سرگل	۰/۱۹	۴۱. جعفریای غربی	۰/۲۵	۵۶. تمران	۰/۱۵
۱۲. مراوه تپه	۰/۳۴	۲۷. شیرنگ	۰/۱۹	۴۲. زاوکوه	۰/۲۵	۵۷. نظام‌آباد	۰/۱۴
۱۳. آق‌آلتین	۰/۳۲	۲۸. مزرعه جنوبی	۰/۱۹	۴۳. چهارکوه	۰/۲۴	۵۸. نیلکوه	۰/۱۴
۱۴. خرمارود جنوبی	۰/۳۲	۲۹. خرمارود شمالی	۰/۱۸	۴۴. شلمی	۰/۲۴	۵۹. شیخ موسی	۰/۱۳
۱۵. قلعه میران	۰/۳۱	۳۰. جعفریای جنوبی	۰/۱۸	۴۵. سدن رستاق غربی	۰/۲۳	۶۰. گلی داغ	۰/۱۳

مأخذ: یافته‌های پژوهش

تجزیه و تحلیل مؤلفه‌های پژوهش در بخش‌های مختلف نشان داد که سطح برخورداری دهستان‌ها در شاخص‌های مختلف کاملاً متفاوت است و از یک الگوی منظم و مشابه تبعیت نمی‌کند. اما در مجموع شاخص‌ها، وجه اشتراک حدود پنجاه دهستان از کل دهستان‌های بررسی شده را می‌توان محرومیت آنها دانست.

یافته‌های پژوهش حاضر نتایج پژوهش‌های کلانتری و همکاران (۱۳۸۲) مبنی بر عدم توازن و محرومیت روستایی ناشی از فقدان سیاست جامع توسعه روستایی در کشور را تأیید می‌کند. به‌طور روشن، علی‌رغم اقدامات وزارت کشور و سایر نهادهای دولتی، هنوز یک برنامه بلندمدت جامع و یکپارچه در خصوص برنامه‌ریزی ناحیه‌ای با رویکرد پیوندهای شهری و روستایی وجود ندارد و نیز این واقعیت پذیرفته نشده است که روستا و شهر دو ناحیه جدای از هم نیستند؛ و به‌طور روشن، آمایش و برنامه‌ریزی فضایی عملاً اجرایی نمی‌شود. همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر نتایج پژوهش خاکپور (۱۳۸۵) مبنی بر عقب‌ماندگی دهستان‌ها از توسعه متوازن را تأیید می‌کند. این مسئله در کنار تخلیه جمعیتی روستاها نشان‌دهنده رهاشدگی روستاها به حال خود است. به دیگر سخن، توسعه تنها نمی‌تواند با قانون‌گذاری و یا تهیه طرح‌ها و یا برآورده ساختن برخی استانداردها میسر شود، بلکه به نظر می‌رسد که شناخت درست ماهیت زندگی روستایی و ارتباط آن با منابع حیاتی و نیز شهرها ضروری باشد. همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر با یافته‌های تقوایی و همکاران (۱۳۹۰؛ ۱۳۹۳) و یادآور (۱۳۹۲) و یافته‌های رضوانی و صحنه (۱۳۸۳) در مورد تفاوت زیاد و فاصله زیاد بین سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌ها همسویی دارد. به‌طور روشن، با توجه به نبود یک برنامه‌ریزی و مدیریت کارآمد، منابع و فرصت‌های توسعه به‌صورت عادلانه و منطقی بین سکونتگاه‌های روستایی توزیع نشده و از این‌رو، برخی از دهستان‌ها بیش از سایر دهستان‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین، یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج پژوهش قائدرحمتی و همکاران (۱۳۹۱) مبنی بر وجود نابرابری در برخورداری از شاخص‌ها در سطح دهستان‌ها همسویی دارد، چرا که معدودی از دهستان‌های گلستان در سطح توسعه‌یافتگی مطلوب قرار دارند؛ این نابرابری را می‌توان ناشی از به هم خوردن توازن در منابع حیاتی، تغییرات جمعیتی، رویدادها و بحران‌های محیطی و انسانی و یا تغییر سیاست‌های توسعه در قبال مسائل روستایی دانست.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش‌های مختلف دو نتیجه اصلی به همراه داشت: اول اینکه در مجموع شاخص‌های توسعه، در حدود پنجاه درصد از دهستان‌های استان گلستان در مقایسه درون‌استانی این شاخص‌ها محروم محسوب می‌شوند؛ دوم اینکه فاصله‌ای عمیق بین دهستان توسعه‌یافته‌تر (با مقدار ارزش ۰/۶۰) و دهستان کاملاً محروم (با مقدار ارزش ۰/۱۳) در سطح توسعه‌یافتگی وجود دارد. از این‌رو، در وهله اول، توسعه‌نیافتگی و محرومیت حدود پنجاه درصد از دهستان‌های استان و در وهله دوم، تفاوت چشمگیر بین دهستان‌های برخوردار و محروم از مهم‌ترین چالش‌هایی است که طی سال‌های آتی، مدیران استانی گلستان با آن مواجه‌اند و در صورت تداوم این شرایط و نبود برنامه‌ریزی مناسب، چه‌بسا این وضعیت بدتر نیز شود. بر اساس یافته‌های پژوهش، نیاز است ابتدا به بهبود شاخص‌های آموزشی و سپس، ارتباطات و پس از آن، به بخش خدمات، بخش بهداشتی - درمانی و سرانجام، به اشتغال توجه شود. شمار دهستان‌های محروم در بخش آموزشی بیش از بخش‌های دیگر بوده و از این‌رو، نیاز است نخست، بدین بخش توجه شود. با توجه به نتایج تحلیل مؤلفه‌ها و بر اساس یافته‌های پژوهش، پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه شده است:

- اجرای سیاست‌های آمایش سرزمینی و تدوین راهبرد ملی برای برنامه‌ریزی یکپارچه فضایی (آمایش) با رویکرد پیوندهای شهری و روستایی؛
- برنامه‌ریزی منطقه‌ای و تعریف نقش مراکز شهری و روستایی با توجه به مؤلفه‌های مؤثر بر توسعه؛
- ارتقای کمی و کیفی شاخص‌های بخش اشتغال به‌ویژه در بخش‌های روستایی از طریق توجه به توانمندی‌های محلی، کارآفرینی و نوآوری؛
- ارتقای شاخص‌ها و بهبود دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی به تناسب جمعیت روستاها (در این زمینه، ارائه اعتبارات خرد و توانمندسازی خانوارها راهبردی پایدار خواهد بود)؛

- ارتقای خدمات زیربنایی و روبنایی روستایی بر اساس نیازمحوری و مشارکت روستاییان (در این زمینه، فراهم‌سازی حداقل استانداردها در روستاهای دارای سکنه ضروری است)؛ برای نمونه، ارتقای وضعیت آب آشامیدنی، راه، خدمات فرهنگی و تأسیسات مناسب با توجه به اینکه نزدیک به نیمی از جمعیت استان در مناطق روستایی زندگی می‌کنند؛ و
 - ارتقای شاخص‌های بخش آموزش و ارتباطات به‌ویژه تسهیلات و زیرساخت‌های فناوری ارتباطات و اطلاعات و اینترنت و فضاهای آموزشی.
- پایان سخن اینکه روستاها عناصر سازمان‌دهی و مدیریت تولید سرزمینی به‌شمار می‌روند و نمی‌توان به صرف توسعه شهرنشینی از آنها غفلت کرد. البته باید متناسب با ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها و ارتباط روستاها با سایر سکونتگاه‌های پیرامونی برنامه‌ریزی شود، به‌ویژه اینکه دولت به‌تنهایی قادر به تأمین هزینه‌های جمعیت رو به سالخوردگی روستایی نخواهد بود و در این زمینه، کارآفرینی و نوآوری در مناطق روستایی بنا به مقتضیات اقتصادی و سیاسی و اجتماعی ضروری به نظر می‌رسد.

یادداشت‌ها

1. John Rennie Short
2. Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)
3. Analytical Network Process (ANP)

منابع

- امینی، ع. (۱۳۶۷)، «دولت در نظام وابستگی». *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، شماره ۲۶، ص ۲۸.
- اورس، تیلمان (۱۳۶۲)، *ماهیت دولت در جهان سوم*. ترجمه بهروز توانمند. تهران: آگاه.
- بشیری، مهدی؛ حجازی، طه‌حسین؛ و محتجب، ح. (۱۳۹۰)، *رویکردی نوین در تصمیم‌گیری‌های چندمعیاره*. تهران: دانشگاه شاهد.
- بیات، م. (۱۳۸۸)، «سنجش توسعه‌یافتگی روستاهای بخش کوار شهرستان شیراز با استفاده از روش تحلیل خوشه‌ای». *جغرافیا و برنامه‌ریزی محیطی*، دوره ۲۰، شماره ۱، صص ۱۱۳-۱۳۱.

- پوراحمد، ا.؛ محمدی، ع.؛ و پیشگر، ا. (۱۳۹۲)، «سنجش شبکه شهری استان ایلام طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰». *مطالعات برنامه‌ریزی شهری*، دانشگاه مازندران، دوره ۲، شماره ۵، صص ۳۳-۵۳.
- پوراحمد، ا.؛ محمدی، ع.؛ و پیشگر، ا. (۱۳۹۴)، «سنجش توسعه‌یافتگی شهرهای استان ایلام با استفاده از مدل‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره». *مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی*، دانشگاه رشت، دوره ۱۰، شماره ۳۲، صص ۱-۱۲.
- پیران، پ. (۱۳۷۳). «آلونک‌نشینی در ایران». *اطلاعات سیاسی و اقتصادی*، شماره ۸۷ و ۸۸، صص ۹۸-۱۰۱.
- تقدیسی، ا.؛ جمینی، د.؛ جمشیدی، ع.؛ و آریان‌پور، آ. (۱۳۹۲)، «تحلیل فضایی و سطح‌بندی نواحی روستایی منطقه اورمانات بر اساس شاخص‌های اشتغال». *برنامه‌ریزی فضایی*، شماره ۲، صص ۱۵۷-۱۸۰.
- تقوایی، م. و رضایی، ج. (۱۳۸۳). «مقایسه درجه توسعه‌یافتگی مناطق روستایی شهرستان‌های استان ایلام با استفاده از روش طبقه‌بندی تاکسونومی عددی». *مجله پژوهشی علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، دوره ۱۶، شماره ۱، صص ۱۴۶-۱۲۷.
- تقوایی، م.؛ احمدیان، م.؛ و علی‌زاده، ج. (۱۳۹۰)، «تحلیل فضایی و سنجش توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان میاندوآب با استفاده از مدل تاپسیس فازی». *برنامه‌ریزی فضایی (جغرافیا)*، شماره ۳، صص ۱۳۱-۱۵۴.
- تقوایی، م.؛ حسنی‌نژاد، آ.؛ و طالبی، خ. (۱۳۹۳)، «تعیین و تحلیل سطوح برخورداری و سطح‌بندی دهستان‌های استان زنجان با استفاده از مدل‌های شاخص مرکزیت و پرستون». *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، دوره ۱۸، شماره ۴۸، صص ۶۱-۸۰.
- جمعه‌پور، محمود (۱۳۸۷)، *مقدمه‌ای بر برنامه‌ریزی روستایی، دیدگاه‌ها و روش‌ها*. تهران: سمت.
- حیدری ساریان، وکیل (۱۳۹۱)، «اولویت‌بندی دهستان‌های شهرستان مشکین‌شهر بر حسب سطوح توسعه کشاورزی». *جغرافیا و برنامه‌ریزی*، سال ۱۶، شماره ۴۰، صص ۷۵-۹۶.
- خاکپور، ب. (۱۳۸۵)، «سنجش میزان توسعه‌یافتگی دهستان‌های شهرستان شیروان به‌منظور برنامه‌ریزی ناحیه‌ای». *جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، شماره ۷، صص ۱۳۳-۱۴۶.
- دراکاکیس اسمیت، دیوید (۱۳۷۷)، *شهر جهان سومی*. ترجمه فیروز جمالی. تهران: نشر توسعه.

- رباب، ص. و بیات، م. (۱۳۹۲)، «تعیین سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی استان آذربایجان شرقی با استفاده از تکنیک آماری تحلیل عاملی و تحلیل خوشه‌ای». **تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی**، دوره ۱۳، شماره ۲۸، صص ۳۱-۴۸.
- رضوانی، م. و صحنه، ب. (۱۳۸۳)، «سنجش سطح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی با استفاده از روش منطق فازی، مطالعه موردی: دهستان‌های شهرستان‌های آق‌قلا و بندر ترکمن». **روستا و توسعه**، سال ۸، شماره ۳، صص ۱-۳۲.
- رکن‌الدین افتخاری، ع؛ پورطاهری، م؛ فرج‌زاده، م؛ و حیدری ساریان، و. (۱۳۸۸)، «نقش توانمندسازی در توسعه کشاورزی، مطالعه موردی: استان اردبیل». **پژوهش‌های جغرافیای انسانی (پژوهش‌های جغرافیایی)**، دوره ۴۱، شماره ۶۹، صص ۸۷-۱۰۳.
- زاکس، ولفگانگ (۱۳۷۷)، **نگاهی نو به مفاهیم توسعه**. ترجمه وحید بزرگی. تهران: نشر مرکز.
- زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۶)، **توسعه و نابرابری**. تهران: مازیار.
- زبردست، ا. (۱۳۸۹)، «کاربرد فرایند تحلیل شبکه‌ای ANP در برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای». **هنرهای زیبا**، شماره ۴۱، صص ۷۹-۹۰.
- ساعی، احمد (۱۳۸۵)، **مسائل سیاسی-اقتصادی جهان سوم**. تهران: سمت.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۲)، **عقل و توسعه‌یافتگی**. تهران: سفید.
- سعیدی، عباس (۱۳۹۰)، **روابط و پیوندهای روستایی و شهری در ایران**. تهران: مهرنور.
- شکویی، حسین (۱۳۷۴)، **دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری**. تهران: سمت.
- صرافی، مظفر (۱۳۷۷)، **مبانی برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای**. تهران: سازمان برنامه و بودجه.
- طاهرخانی، م. (۱۳۸۶)، «کاربرد تکنیک تاپسیس در اولویت‌بندی مکانی استقرار صنایع تبدیلی کشاورزی در مناطق روستایی». **پژوهش‌های اقتصادی**، سال ۶، شماره ۳، صص ۵۹-۷۳.
- فرانک، آندرگوند (۱۳۵۷)، **درباره توسعه‌یافتگی و توسعه‌نیافتگی**. ترجمه کیومرث پریانی. تهران: توس.
- فروغی، محمدعلی (۱۳۶۷)، **سیر حکمت در اروپا**. تهران: زواره.
- قدیری معصوم، م. و حبیبی، ک. (۱۳۸۳)، «سنجش و تحلیل سطح توسعه‌یافتگی شهرها و شهرستان‌های استان گلستان». **نامه علوم اجتماعی**، شماره ۲۳، صص ۱۴۷-۱۷۰.
- قره‌باغیان، مرتضی (۱۳۷۵)، **اقتصاد رشد و توسعه (جلد اول)**. تهران: نشر نی.
- قنبری، ابوالفضل (۱۳۹۲)، **تحلیلی بر نابرابری‌های ناحیه‌ای در ایران**. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.

- کلانتری، خ؛ ایروانی، ه؛ و وفائی‌نژاد، ش. (۱۳۸۲)، «سنجش سطح توسعه روستایی در شهرستان تربت حیدریه طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۹». *پژوهش‌های جغرافیایی*، شماره ۴۴، صص ۳۱-۵۴.
- گیلبرت، آلن و گالگر، جوزف (۱۳۷۵)، *شهرها، فقر و توسعه، شهرنشینی در جهان سوم*. ترجمه پرویز کریمی ناصری. تهران: اداره کل روابط عمومی و بین‌المللی شهرداری تهران.
- لینچ، کنت (۱۳۸۶)، *روابط متقابل شهر و روستا در کشورهای در حال توسعه*. ترجمه محمدرضا رضوانی و داود شیخی. تهران: پیام.
- متوسلی، م. (۱۳۸۲)، *توسعه اقتصادی، مفاهیم، مبانی نظری، رویکرد نهادگرایی و روش‌شناسی*. تهران: سمت.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۱)، *سالنامه آماری استان گلستان سال ۱۳۹۰*. تهران: مرکز آمار ایران.
- مطیعی لنگرودی، سیدحسن (۱۳۸۶)، *برنامه‌ریزی روستایی با تأکید بر ایران*. مشهد: جهاد دانشگاهی مشهد.
- موسی‌پور میاندهی، پ. و استعلاجی، ع. (۱۳۸۹)، «تحلیلی بر سطوح توسعه‌یافتگی نواحی روستایی شهرستان بندر انزلی با تأکید بر مدل متغیرهای استانداردشده». *فصلنامه جغرافیایی سرزمین*، شماره ۲۶، صص ۱۱۹-۱۳۵.
- نراقی، ی. (۱۳۷۰)، *توسعه و کشورهای توسعه‌نیافته، مطالعه تحلیلی از جنبه‌های نظری-تاریخی توسعه‌نیافتگی*. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- یادآور، ح. (۱۳۹۲)، *سنجش و تحلیل سطح توسعه‌یافتگی دهستان‌های استان آذربایجان شرقی در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم کشاورزی، دانشگاه تبریز.
- Al-Hassan, R. M. (2007), *Regional Disparities in Ghana: Policy Options and Public Investment Implications*. University of Ghana, Xinshe Diao. International Food Policy Research Institute.
- Castells, M. (1996), *The Information Age: Economy, Society and Culture; Vol. I: The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Dimitriou, H. T. and Thompson, R. (Eds) (2007), *Strategic Planning for Regional Development in the UK*. Routledge.
- Dollar, D. (2007), "Globalization, poverty and inequality since 1980". In: David Held and Ayse Kaya (Eds), *Global Inequality*. Cambridge: Policy Press, pp. 73-103.

- Harvey, D. (1989), *The Condition of Postmodernism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Knox, P. L. (1996), "Globalization and urban change". *Urban Geography*, 17(1): 115-117.
- Krimi, M. S.; Zulkornain, Y.; and Hook, L. S. (2010), "Regional development disparities in Malaysia". *Journal of American Science*, 6(3): 70-78.
- Lee, J. (2000), "Changes in the source of China regional inequality". *China Economic Review*, 11(3): 232-245.
- Poledníková, E. (2014a), "Multicriteria approach to regional development evaluation: the case of Visegrad Four". *MEKON International Conference Selected Papers*, February 5-6, Ostrava, Czech Republic.
- Poledníková, E. (2014b), "Multicriteria analysis of regional disparities in the context of the EU cohesion". *XVII Mezinárodní Kolokvium O Regionálních Vedách*, 54.
- Sidaway, J. D. and Simon, D. (1990), "Spatial policies and uneven development in the 'Marxist-Leninist' states of the third world". In: Simon, D. (ed.) *Third World Regional Development*, London: Paul Chapman.
- Strieter, L. A. and Hughes, L. J. (2009), "The youth farm stand: a model program for workforce preparedness, life skills education, and economic development". *Extension*, 47(4): 1-5.
- UNDP (2015), "Human development index". Available on: <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/IRN>. Accessed 2015-09-16.
- UNDP (1994), *Human Development Report 1994*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Wade, H. (2004), "Is globalization reducing poverty and inequality?". *World Development*, 2(4): 567-589.
- Xiajing, D. and Junjie, Z. (2011), "The TOPSIS analysis on regional disparity of economic development in Zhejiang province". *Canadian Social Science*, 7(5): 135-139.